

Особливості реалізації спадкових прав вітчимою, мачухою: теоретичні та практичні аспекти

Калінюк А. Л.

*Національна академія внутрішніх справ,
пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна
angel.kalinuk@gmail.com*

Ключові слова:

спадкування, спадкодавець, спадкоємець, спадкові правовідносини, вітчим, мачуха, фактичне виховання, фактичний вихователь.

Досліджено загальнотеоретичні засади здійснення спадкування за заповітом і за законом, які передбачені нормами чинного цивільного законодавства. Акцентовано увагу на тому, що у сфері сімейних правовідносин, враховуючи подекуди специфічний склад сім'ї, актуального і все більш і більш важливого значення набувають питання правового регулювання спадкових правовідносин, суб'єктами яких виступають вітчим, мачуха (пасинок, падчерка).

Наголошено, що саме спадкування за законом залишається найбільш поширеним видом спадкування в Україні. Відповідно до норм чинного цивільного та сімейного законодавства України називаються суб'єкти-спадкоємці за законом, серед яких законодавець прямо не називає вітчима мачуху (пасинка, падчерку), хоча ті і належать до інших членів сім'ї спадкодавця. У статті також наголошено на тому, що українське законодавство не містить визначень понять «вітчим», «мачуха», що породжує значні теоретичні та практичні проблеми реалізації останніми своїх спадкових прав.

Здійснено аналіз змісту сімейних правовідносин за участю вітчима, мачухи (пасинка, падчерки) та виокремлено певні юридичні факти, які мають пріоритетне значення для набуття правового статусу спадкоємця за законом. Зазначено, що в доктрині національного права вітчима, мачуху не віднесено до жодної із відомих і легально закріплених форм сімейного виховання дітей, але по суті відносин вітчим, мачуха виступають суб'єктами інституту фактичного виховання.

Стверджено, що відносини, які виникають між вітчимою (мачухою) та пасинком, падчеркою не оформлені юридично. Однак це не перешкоджає вітчиму, мачусі добросовісно виконувати функцію виховання та реалізовувати основне функціональне призначення сім'ї. Доведено, що є всі підстави вважати вітчима, мачуху фактичними вихователями щодо пасинка, падчерки, а необхідність визнання за вітчимою, мачухою правового статусу фактичного вихователя має дуже важливе значення для врегулювання спадкових відносин за участю цих осіб.

На підставі аналізу законодавства та доктрини права сформульовано пропозиції, спрямовані на оптимізацію законодавства в зазначеній сфері, а саме доповнення Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України нормами, де визначені поняття «вітчим», «мачуха», передбачено право на особисте виховання пасинка, падчерки, що є аналогічним праву батька, матері дитини за походженням, а також покладено відповідальність, встановлену законом за неналежне виконання права на виховання; право на спадкування за законом вітчимою, мачухою як спадкоємців четвертої черги за умови проживання однією сім'єю зі спадкодавцем не менш як десять років.

Features of realization the hereditary rights by stepfather, stepmother: theoretical and practical aspects

Kalinyuk A. L.

*National Academy of Internal Affairs,
square Solomenska, 1, Kyiv, Ukraine
angel.kalinuk@gmail.com*

Key words:

*inheritance, testator, heir,
hereditary legal relations,
stepfather, stepmother, actual
upbringing, actual upbringer.*

The general theoretical principles of inheritance by will and by law, which are provided by the norms of the current civil legislation, are studied. Attention is focused on the fact that in the field of family relations, considering the sometimes specific composition of the family, questions of legal regulation of hereditary relations are becoming more and more important whose subjects are stepfather, stepmother (stepson, stepdaughter).

It is emphasized that inheritance by law remains the most common type of inheritance in Ukraine. In accordance with the norms of the current civil and family legislation of Ukraine, the subjects-heirs under the law are called, including the legislator does not explicitly call stepfather, stepmother (stepson, stepdaughter), although they also include other members of the family of the testator.

The article also stressed that the Ukrainian legislation does not contain definitions stepfather, stepmother, which in turn generates significant theoretical and practical problems of implementation of their recent inheritance rights. The analysis of the contents of family relationship with his stepfather, stepmother, (stepson, stepdaughter) and singled out certain legal facts that have priority for acquiring legal status heir at law.

It is noted that in the doctrine of national law, stepfather, stepmother is not included in any of the known and legally established forms of family upbringing of children, but in fact, stepfathers, stepmothers are subjects of the institute of actual upbringing. It is alleged that the relationship that arises between the stepfather (stepmother) and the stepson, the stepdaughter is not legally formalized. However, this does not prevent the stepfather, stepmother to perform the function of upbringing in good faith and to realize the main functional purpose of the family. It is proved that there are all grounds to consider the stepfather, stepmother as actual upbringers of the stepson, stepdaughter, and the need to recognize the stepfather, stepmother legal status of the actual upbringing is very important to resolve the settlement of inheritance relations with these persons.

Based on the analysis of legislation and the doctrine of law, proposals aimed at optimizing the legislation in this area, namely: additions to the Family Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine norms, which define the concepts of “stepfather”, “stepmother”, the right to personal upbringing, which is similar to the right of the father, mother of the child by origin, and also the responsibility established by the law for improper execution of the right to upbringing is assigned; the right to inherit by law by stepfather, stepmother, as heirs of the fourth turn, provided that the same family lives with the testator for at least ten years.

Вступ. Сучасне сімейне право в якості юридичних фактів, що призводять до виникнення сімейних відносин називає різноманітні стани – шлюб, опіка, піклування, усиновлення, родинність, свояцтво. Ці стани здебільшого мають триваючий характер і можуть слугувати підставою для виникнення, зміни, припинення сімейних прав та обов'язків. Внутрішня побудова цих станів неоднакова. Вони відрізняються як за видом, суб'єктивним складом, так і за змістом регульованих відносин. З матеріальної точки зору частину сімейних відносин становлять відносини, пов'язані із реалізацією суб'єктами своїх майнових прав, а саме житлових, земельних, спадкових тощо.

Коло учасників сімейних правовідносин є досить широким. Це пояснюється змінами як геополітичного, так і внутрішньо соціального характеру. Ще до недавнього часу сімейне право не оперувало такими поняттями як «приймомна сім'я», «приймомні діти», «патронатні вихователі». Нині ж ці терміни увійшли в буденне життя багатьох осіб і стали його частиною. Проте не можна стверджувати, що давно відомі сімейному праву суб'єкти та відносини, які виникають за їх участю, є до кінця дослідженими, а спірні чи проблемні питання в них – до кінця вирішеними.

У певному сенсі до таких не досить досліджених відносин слід віднести сімейні відносини за участю вітчима, мачухи, пасинка, падчерки, оскільки частка таких сімей як в Україні, так і в інших країнах постійно зростає. Нові сім'ї, підкреслює Е.Ю. Петров, формуються за участю дітей від попередніх відносин, а отже має місце повноцінна сім'я, особливістю якої є те, що один (або декілька) суб'єктів не пов'язані з іншими кровним спорідненням. Тобто, якою б не була форма утворення сім'ї, сімейні відносини, які виникли, наповнюються і іншими, в тому числі спадковими відносинами.

Аналізуючи сучасне сімейне законодавство, можна дійти висновку, що сім'я – це деяке утворення (легального визначення поняття «сім'ї» до цього часу законом не закріплено). Тому перелік членів сім'ї залишається відкритим і включає осіб, які перебувають у шлюбі, батьків і дітей, інших родичів (ст. 1 СК України) [1]. Кого слід розуміти під поняттям «інші родичі», Сімейним кодексом України не роз'яснюється. Більше того, в наведеній статті взагалі не згадується про таких членів сім'ї як вітчим, мачуха, пасинок, падчерка. Такий стан речей не відповідає реаліям сьогодення і вимагає чіткого визначення цієї правової категорії.

Отже, поряд з іншими суспільними відносинами, які мають в місці в сім'ї як окремо взятій соціальній одиниці, та з огляду на подекуди специфічний її склад важливого значення все більше і більше набуває питання правового регулювання

спадкових відносин за участю вітчима, мачухи (пасинка, падчерки).

Питання правового регулювання спадкових відносин були і залишаються найбільш актуальними та найбільш складними для сфери майнових відносин. Це зумовлено тим, що в процесі гармонізації суспільства з'являються нові форми (підстави) виникнення сімейних правовідносин, зумовлюючи розширення їх суб'єктивного складу, а також істотно впливаючи на зміст цих відносин, в тому числі і спадкових.

Серед сучасних науковців, які досліджували проблематику спадкування як за законом, так і за заповітом у сфері сімейних відносин необхідно виділити Л.Г. Баранову, М.В. Бориславську, М.В. Бондареву, А.А. Батурцеву, О.Г. Зубареву, А.М. Кондратову, В.В. Кобзар, М.Н. Малахіну, В.В. Надьон, А.В. Сегенюк та інших. Однак проблематика спадкування окремими суб'єктами сімейних правовідносин, серед яких і вітчим, мачуха, залишається малодослідженою. Брак наукових досліджень зумовлює дискусійність цього питання та породжує проблеми як теоретичного, так і практичного характеру, які потребують нагального вирішення.

Виклад основного матеріалу. Доктриною цивільного права сформульовано висновок, що спадкове право виникло на підставі переходу майна померлого до членів його сім'ї, дотримуючись правила про кровне споріднення при спадкуванні за законом. У ХХ столітті інститут сім'ї зазнав деяких змін, у зв'язку з чим у національних спадкових правопорядках виникла необхідність перегляду підстав віднесення певних осіб до числа спадкоємців за законом.

Однією із ключових змін у спадковому праві стало значне розширення кількості потенційних спадкоємців по закону, до якого потрапили майже всі родичі. Як вказує А.А. Батурцева, відбулося змішування кровного споріднення з сімейними початками у спадкуванні [2, с. 35]. На таку обставину вказує і А.В. Сегенюк, яка пише: «У Цивільному кодексі України значно розширено коло спадкоємців за законом, причому цей термін поширюється на осіб не лише за ознакою родинних чи сімейних зв'язків, а й за ознакою членства у сім'ї» [3, с. 148].

Закріплення правових норм про спадкування за заповітом і за законом у Цивільному кодексі України яскраво демонструють значення, що надається законодавцем праву особи на вільне розпорядження майном на випадок смерті. Звичайно, що таке ставлення є закономірним, оскільки від належного правового регулювання цього інституту залежать важливі питання, які торкаються охорони прав та інтересів і спадкодавця, і спадкоємців.

Ми вважаємо, що було б помилковим вести мову про досконале та оптимальне врегулювання спадкових відносин. Особливо це стосується питання черговості при спадкуванні за законом [4, с. 136] та місця в цій «черзі» таких «потенційних» учасників спадкових відносин як вітчм, мачуха, пасинок, падчерка. Це один із прикладів взаємодії цивільного та сімейного права, тому що в цьому питанні найбільш відчутно простежується зв'язок інституту спадкового права з інститутом шлюбу, сімейних правовідносин інших членів сім'ї та родичів.

Нині в Україні чинним цивільним законодавством встановлено два види спадкування – за заповітом і за законом (ст. 1217 ЦК України) [5], за якими визначаються спадкоємці та здійснюється розподіл спадкового майна. На думку В.В. Кобзар, сучасне цивільне законодавство надає переваги спадкуванню за заповітом [6, с. 46]. При спадкуванні за заповітом підставою є заповіт, а до спадкування закликаються ті особи, яких заповідач називає як спадкоємців.

Спадкування за законом має місце тоді, коли воно не змінене заповітом, тобто спадкодавець у заповідальному розпорядженні не призначив спадкоємців особисто. У цьому випадку спадкове майно розподіляється між особами, які названі серед спадкоємців у відповідних статтях ЦК України. Такі особи називаються спадкоємцями або колом спадкоємців за законом [7, с. 145]. Слушною з приводу наведеного є думка М.В. Бондаревої, яка наголошує, що розмежування спадкування на два види (за заповітом і за законом) дозволяє найбільш повно здійснити конкретизацію кола спадкоємців, обсяг їх прав та обов'язків тощо [8, с. 75].

У відповідному контексті ми розділяємо позицію В.В. Надьон, яка акцентує увагу на тому, що спадкування за законом покликане забезпечити перехід прав та обов'язків, існування яких не припиняється зі смертю особи, до осіб, які за життя були найбільш близькими померлому в силу різних причин – шлюбу, усиновлення, утримання тощо. Забезпечення їх спадкових прав, охорона та захист самого права спадкування, а разом з тим і інтересів сім'ї та суспільства загалом – завдання держави, яке виконується за допомогою чітких нормативних приписів, що становлять інститут спадкування за законом [9, с. 1–2].

Очевидним є факт, що такі суб'єкти сімейних відносин як вітчм, мачуха можуть виступити в якості спадкодавців (спадкоємців); пасинок, падчерка – лише як спадкоємці за заповітом. Інакше кажучи, пасинок, падчерка можуть успадковувати майно після смерті вітчма, мачухи в разі, коли останні прямо вкажуть на них у заповіті. Не виключено, що і вітчм або мачуха можуть

бути спадкоємцями після смерті своїх повнолітніх пасинка, падчерки, але за умови, що повнолітні пасинок, падчерка вкажуть вітчма, мачуху в заповіті. Взагалі ж, коли йдеться про спадкування такими особами за заповітом, то жодних перешкод, як, наприклад, відсутність кровної родинності, для прийняття спадщини не існує.

Інша справа, коли йдеться про спадкування за законом. Керуючись принципом захисту інтересів близьких родичів померлого, законодавством України встановлено ієрархічну черговість спадкування за законом, яка залежить від числа народжень, відокремлюючи родичів від народження самого спадкодавця, при цьому народження самого спадкодавця не враховується. Правильним, з нашої точки зору, є висновок А.М. Кондратової про те, що в основу визначення спадкування за законом покладено принцип сімейно-родинних зв'язків зі спадкодавцем [10, с. 100].

Деякі автори стверджують, що в більшості цивілізованих країн спадкування за законом виступає в якості найбільш ефективної і найбільш поширеної підстави переходу майна спадкодавця до спадкоємців [11, с. 31]. Дійсно, підстави для таких висновків є. Саме з огляду на нотаріальну практику, спадкування за законом залишається найбільш поширеним видом спадкування в Україні. Обставини, які сприяють домінуванню спадкування за законом, різні. Це недостатня правова культура більшості населення, іноді передчасна смерть спадкодавця та обставини психологічного характеру, адже складання заповіту пересічна людина розглядає як передумову смерті. Отже, громадяни України залишають правове регулювання проблем однієї із найважливіших сфер свого життя (сфери майнових відносин) на розгляд держави. При спадкуванні за законом функції заповідача бере на себе законодавець, який реалізує гіпотетичну волю спадкодавця щодо переходу його прав та обов'язків до певного кола спадкоємців [12, с. 95].

Вітчизняні науковці навпаки стверджують, що нині практика заповідального розпорядження майном на випадок смерті не є поширеною в Україні. Саме тому у спадковому законодавстві з'являються норми, які дозволяють найбільш точно реалізувати волю спадкодавця, навіть якщо він не виразив її прямо у заповіті. Л.М. Баранова вказує, що віднесення того чи іншого спадкоємця до певної черги здійснено з урахуванням ступеня «близькості» його до спадкодавця. Зрозуміло, пише авторка, що в житті трапляються випадки, коли, наприклад, брати (сестри), племінники (племінниці) чи інші родичі перебувають зі спадкодавцем у більш тісному родинному зв'язку, ніж його діти. Однак законом врегульовуються найбільш типові ситуації. До того ж, якщо фізична особа

бажає залишити своє майно далеким родичам чи іншим суб'єктам, вона може виразити свою волю, склавши заповіт [13, с. 139].

Досліджуючи питання щодо реалізації пасинками, падчерками, вітчимою, мачухою майнових прав, О.Г. Зубарева наголошує, що при встановленні черговості спадкування за законом головним принципом є реалізація презумпції волі померлого. Спадкоємцями за законом, за винятком двох категорій, завжди виступають тільки кровні родичі. Наявність кровного споріднення є хоча і не безспірним, але принаймні середньостатистично правильним критерієм для встановлення цієї волі [14, с. 115].

Загалом погоджуючись із таким висновком, все ж вважаємо за необхідне наголосити на іншому. Оскільки сучасний закон допускає виникнення сімейних відносин не лише на підставі кровного споріднення, шлюбу, а й інших підставах, не заборонених цим же законом, то цілком очевидно, що питання щодо участі у спадкових відносинах вітчима, мачухи є на порядку денному і вимагає позитивного вирішення.

Отже, в силу ст.ст. 1261, 1262, 1263, 1264, 1265 ЦК України спадкоємцями по закону є діти, дружина (чоловік), батьки (перша черга); рідні брати та сестри, дід, баба (друга черга); рідні дядько та тітка (третя черга); особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга) та інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї (п'ята черга) [5]. Як бачимо, вітчима, мачуху, пасинка, падчерку закон навіть не згадує. Їх досить умовно можна віднести до четвертої черги спадкоємців – осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. Не згадується окремо про таку категорію суб'єктів спадкових відносин і в навчальній літературі.

Законодавство різних країн по-різному вирішує питання щодо можливості таких суб'єктів сімейних відносин бути суб'єктом спадкових відносин. Одні країни виступають категорично проти закріплення спадкових прав вітчима, мачухи (пасинка, падчерки), інші передбачають таку можливість лише за наявності певних умов; треті ж пішли шляхом закріплення статусу вказаних осіб у чинному законодавстві, яке регулює відносини спадкування.

Через складність формулювання критеріїв, які дозволяють врахувати волю більшості спадкодавців, а також через те, що пасинки (падчерки) мають право спадкувати після своїх батьків, більшість зарубіжних країн не включає зазначених осіб до складу спадкоємців. Франція та Німеч-

чина виходять із принципу кровної родинності і зовсім не наділяють правом спадкування таких категорій осіб як вітчима і мачуха. У законодавстві США закріплене загальне правило – відсутність у пасинків, падчерок, вітчима, мачухи права на спадкування за законом [15, с. 164–165].

Виняток становлять Польща, штат Каліфорнія (США) та Казахстан. В усіх перерахованих випадках законодавством введено додатковий критерій. У Польщі умовою закликання до спадщини пасинка (падчерки) в якості спадкоємців четвертої черги є рання смерть біологічних батьків. У Каліфорнії закон допускає спадкування пасинками (падчерками) за дотримання таких умов: зв'язок із раннього дитинства і протягом всього часу спільного проживання; мачуха (вітчима) усиновили б дитину, але щодо цього існувала певна юридична перешкода. В Казахстані додатковою умовою для закликання в якості спадкоємців сьомої черги є спільне проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менше десяти років [16, с. 39–40].

Нами уже неодноразово згадувалося, що українське законодавство не виділяє окремо такої категорії суб'єктів спадкування як вітчима і мачуха. Це питання вже тривалий час залишається дискусійним. Воно є більш складним і малодослідженим порівняно з питанням спадкування пасинком, падчеркою. Деякі фахівці все ж допускають спадкування за законом після мачухи, вітчима пасинків і падчерок, проте за умови доведення факту утримання [7, с. 153].

Зарубіжне законодавство є більш лояльним щодо визнання вітчима, мачухи суб'єктами спадкових правовідносин. Відповідно до ч. 3 ст. 1145 ЦК РФ вітчима, мачуха, пасинок, падчерка є спадкоємцями сьомої черги спадкування за законом. Однак наявність такої норми, а точніше віддаленість черги спадкування, не підтримується більшістю дослідників. Так, Є.В. Вавілін пропонує віднести вітчима, мачуху (пасинка, падчерку) до другої черги спадкоємців [17, с. 18].

Цікавою є аргументація щодо необхідності включення вітчима, мачухи до числа спадкоємців іншої представниці зарубіжної цивілістичної доктрини А.А. Батурцевої. Вона зазначає, що ролі вітчима, мачухи дуже складні і вимагають від таких осіб великого терпіння і багатоденної праці. Нерідким «батькам» дуже часто вдається створити сімейну атмосферу любові, турботи і надійності, іноді більш позитивну, ніж напружена атмосфера в сім'ї перед розлученням. Така праця безсумнівно повинна бути відповідним чином оцінена, в тому числі і шляхом включення цих осіб до числа спадкоємців за законом.

Але шанси стати спадкоємцем, перебуваючи в сьомій черзі, мізерні, бо на це впливає значна віддаленість черги, що є невиправданим, оскільки

в цьому випадку не враховується реальний ступінь близьких сімейних відносин спадкоємців сьомої черги зі спадкодавцем. Спадкоємці цієї черги повинні мати більшу перевагу перед спадкоємцями третього, четвертого та п'ятого ступеня родинності, які частіше за все у зв'язку з віддаленістю родинності не підтримували близьких відносин, а то і зовсім не були знайомими зі спадкодавцем. Їх відносини вичерпуються лише ступенем споріднення [2, с. 37].

Поглиблює проблему і та обставина, що українське законодавство не містить легальних визначень понять «вітчим», «мачуха». Теоретична неврегульованість цього питання породжує значні проблеми на практиці. Так, відсутність офіційних тлумачень названих понять не дозволяє конкретно дослідити, які саме факти необхідно встановити законодавцю для забезпечення реалізації спадкових прав цими особами. Якщо йдеться про випадки, коли саме вітчим, мачуха претендують на спадщину, то вони повинні довести, що перебувають у шлюбі з батьком (матір'ю) спадкодавця (пасинки, падчерки).

В той же час ця обставина ще не свідчить про наявність сімейного зв'язку між вказаними особами, що повинно встановлюватися на підставі з'ясування всіх обставин справи. На наше переконання, для забезпечення реалізації вітчимом, мачухою спадкових прав насамперед необхідно довести, що між пасинком (падчеркою) дійсно склалися належні сімейні стосунки, що мачуха, вітчим турбувалися про них як про рідних, виховували їх і надавали утримання, тобто, були повноцінними батьками у повноцінній сім'ї.

Можна зробити припущення, що, оцінюючи існуючі сімейні відносини між вітчимом, мачухою і пасинком (падчеркою) факт спільного проживання є одним із визначальних. Він підтверджує, що навіть якщо вітчим, мачуха не були усиновлювачами пасинка (падчерки), то скоріше за все вони мали тісний зв'язок один з одним, перебували на їхньому утриманні, всіляко і у всьому допомагали їм, приділяючи один одному особливу увагу, спільно проживали та вели спільне господарство.

Крім того, другий із подружжя (вітчим чи мачуха) обов'язок по вихованню та утриманню дитини (пасинка, падчерки) прийняв на себе винятково добровільно. Напевне, саме цей факт повинен мати пріоритетне значення для набуття правового статусу спадкоємця за законом на відміну від простої наявності шлюбних відносин. До того ж довести належне виховання і утримання пасинка (падчерки) документально набагато складніше, ніж надати докази щодо спільного проживання.

Розглядаючи питання щодо можливості вітчима, мачухи бути спадкоємцями за законом,

необхідно звернути увагу на те, що їх не можна віднести до жодної із відомих і легально закріплених форм сімейного виховання дітей. Також відсутні підстави та аргументи, щоб не віднести їх до категорії фактичних вихователів.

Натепер в межах українського правового поля інститут фактичного виховання залишається не розробленим. Та і до питання щодо існування інституту фактичного виховання ставлення далеко не однозначне, оскільки не можливо вести мову про наявність певної, однорідної сукупності правових норм. Скоріше про інститут фактичного виховання слід вести мову як про явище соціальне, а не правове. Однак і заперечувати його теж на варто.

За висловом видатного цивіліста минулого століття Є.М. Ворожейкіна, метою фактичного виховання є компенсація дітям відсутності одного із батьків [18, с. 228], що є дуже важливим для забезпечення дитині права на належне батьківське, сімейне виховання. Закономірно, що і в законодавстві відсутнє легальне визначення поняття «фактичного вихователя», хоча існування подібних відносин ніхто заперечувати не буде. В цьому сенсі справедливим є твердження М.В. Бориславської, яка зазначає, що у житті зустрічається ще одна форма влаштування, яку можна віднести до «сімейних», однак вона не передбачена жодним нормативним актом, – фактичне виховання [19, с. 138].

Висвітлюючи цю проблематику, не можна знову не звернутися до Є.М. Ворожейкіна, який свого часу вказував, що виховання називається фактичним тому, що не пов'язується з будь-яким юридичним оформленням і не вимагає будь-якого вольового акту з боку дітей [18, с. 228]. Сказане майже півстоліття назад зберігає свою актуальність і нині. Адже мати, батько дитини, вступаючи у повторний шлюб, згоди дитини на те, що цей чоловік, жінка стануть їм вітчимом, мачухою (замінять рідних батьків) не питають. Дитина права вибору не має і підкоряється волі одного з батьків.

Заслуговує на увагу і позиція В.Н. Леженіна, який пише: «Ці відносини впливають із такого фактичного складу як систематичні дії вітчима (мачухи) по вихованню дитини, які проходять «фільтрацію» шляхом погодження з одним із батьків (одним із подружжя) питання про виховання дитини» [20, с. 53].

Зрозуміло, що закон не може зобов'язати вітчима, мачуху встановити над дитиною опіку чи піклування або ж усиновити її. Однак ми підтримуємо таку точку зору, оскільки особа, яка перебуває у шлюбних відносинах з одним із батьків дитини без юридичного оформлення відносин з дитиною, але яка спільно проживає з дитиною, бере участь у її вихованні та утриманні, є ні ким

іншим, як фактичним вихователем цієї дитини [21, с. 120].

З усією очевидністю можна стверджувати, що відносини, які виникають між вітчимою (мачухою) та пасинком, падчеркою не оформлені юридично. Однак це не перешкоджає вітчиму, мачусі добросовісно виконувати функцію виховання, реалізувати основне функціональне призначення сім'ї, батьків – дбати про фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, виховувати її в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини (ст. 150 СК України) [1] на засадах поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами (ст. 12 ЗУ «Про охорону дитинства») [22].

Отже, наведене вище дозволяє сформулювати висновок, що фактичного вихователя не можна прирівняти до статусу прийомних вихователів, оскільки правовий статус останніх чітко визначено у законодавстві. Так, поняття патронатного виховання, патронатного вихователя, зміст цих правовідносин визначено Сімейним кодексом України; статус прийомних батьків визначено Постановою КМУ «Про порядок утворення прийомної сім'ї», а статус батьків-вихователів – Постановою КМУ «Про порядок утворення дитячих будинків сімейного типу».

Не можна застосовувати поняття фактичного виховання і до інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського виховання, опіки та піклування, усиновлення, оскільки правовий статус опікунів, піклувальників, усиновлювачів так само визначено законом. Закономірно виникає питання, то кого ж слід вважати фактичним вихователем? Відповідь повинна бути однозначною. Єдина група учасників сімейних правовідносин, яка повноцінно може скласти категорію фактичних вихователів – це вітчиму, мачуха. Н.Н. Тарусіна відносини між вітчимою, мачухою та пасинком, падчеркою прямо називає різновидом фактичного виховання [23, с. 54].

За нормами сімейного законодавства особа, укладаючи шлюб з іншою особою, яка має на вихованні дітей (шлюбних, позашлюбних), набуває щодо цих дітей правового статусу вітчима, мачухи. Однак відносини, які при цьому виникають (між вітчимою, мачухою та пасинком, падчеркою) в жодному разі не призводять до виникнення батьківських правовідносин. Відносини між батьками і дитиною (в силу походження) та відносини між вітчимою, мачухою та пасинком, падчеркою

(в силу укладення шлюбу між ними) відрізняються між собою не лише за підставами виникнення, але і за змістом.

Нормальний вітчиму, мачуха, незважаючи на вказівку закону, приймає дитину не лише в сім'ю, а й у серце, здійснюючи (мовою закону) належне виховання дитини – пасинка, падчерки. В цьому випадку, відкидаючи різноманітні теоретичні судження, можна з упевненістю сказати, що в буденному житті серед звичайних людей можна зустріти безліч прикладів, коли рідний (біологічний) батько (мати) взяли участь лише у народженні дитини, а в процесі її виховання, становлення як особистості брали участь люди, які в правовому значенні перебувають із дитиною у відносинах так званого свояцтва.

Висновки. Як бачимо, є всі підстави вважати вітчима, мачуху фактичними вихователями щодо пасинка чи падчерки. Між ними відсутній юридичний критерій визначення родинності – кровний зв'язок, але існуючий роками духовний зв'язок, ті зусилля, які вкладені вітчимою (мачухою) в дитину, можуть бути значно більшими, ніж дії біологічних батьків. На нашу думку, необхідність визнання за вітчимою, мачухою правового статусу фактичного вихователя має дуже важливе значення для вирішення ще одного питання – врегулювання спадкових відносин за участю цих осіб.

Отже, для визнання вітчима, мачухи суб'єктами спадкових правовідносин ми пропонуємо пропозиції до Сімейного та Цивільного кодексів України:

1. Доповнити ст. 260 Сімейного кодексу України «Право мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки» нормами такого змісту:

«1. Якщо мачуха, вітчиму проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою, вони мають право на особисте виховання пасинка, падчерки.

2. Вітчиму (нерідний батько) – це особа, яка не пов'язана з пасинком, падчеркою кровним спорідненням і здійснює фактичне виховання та утримання дитини без спеціальних (юридично закріплених) повноважень на підставі укладеного між ним і матір'ю дитини шлюбу в порядку, встановленому законом.

3. Мачуха (нерідна мати) – це особа, яка не пов'язана з пасинком, падчеркою кровним спорідненням і здійснює фактичне виховання та утримання дитини без спеціальних (юридично закріплених) повноважень на підставі укладеного між ним і матір'ю дитини шлюбу в порядку, встановленому законом.

4. Право вітчима, мачухи на особисте виховання пасинка, падчерки є аналогічним праву батька, матері дитини за походженням.

5. За неналежне виконання права на виховання пасинка, падчерки на вітчима, мачуху може бути покладено відповідальність, встановлену законом».

2. Викласти ст. 1264 Цивільного кодексу України в такій редакції:

«1. У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. Вітчим, мачуха мають право на спадкування за умови прожи-

вання однією сім'єю зі спадкодавцем не менш як десять років.

Ми переконані, що такі зміни в існуючому порядку режиму спадкування, в якому подекуди спостерігаються необґрунтовані переваги одних спадкоємців перед іншими, що порушує принцип соціальності справедливості та включення до числа спадкоємців за законом вітчима, мачухи, знімуть дискусійні аспекти цього питання, слугуватимуть удосконаленню законодавства в окресленій сфері та сприятимуть його оптимізації.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2001 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2002. № 21–22. Ст. 135.
2. Батурцева А.А. Особенности призвания к наследованию отчима (мачухи) и пасынков (падчериц). *Таврический научный обозреватель*, 2016. № 10-2 (15). С. 35–38.
3. Сегенюк А.В. Особенности спадкування за законом. *Часопис цивілістики*, 2016. Вип. 2. С. 146–150.
4. Шакирова Э.А. Проблемные вопросы наследования в российском законодательстве. *Таврический научный обозреватель*, 2016. № 11(16). Ч. 2. С. 136–140.
5. Цивільний кодекс України від 16.02.2003 № 453-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Кобзар В.В. Актуальні питання правового регулювання спадкування за заповітом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Вип. 32. Том 2. С. 45–48.
7. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток. Монографія. 2-е вид. К. : КНТ, 2007. 288 с.
8. Бондарева М.В. Види і підстави спадкування: теорія і нотаріальна практика. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 3. С. 74–79.
9. Надьон В.В. Обов'язки спадкоємців, що виникають при спадкуванні за законом. *Теорія і практика правознавства*, 2016. Вип. 1(9). С. 1–13.
10. Кондратова А.М. Правовий статус суб'єктів спадкування за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*, 2015. № 2. С. 99–101.
11. Трофимова Е.В. Очередность призвания наследников к наследованию по закону. Тольятти : Изд-во ТГУ, 2018. 79 с.
12. Піцик Х.З. Сучасні проблеми правового регулювання спадкування спадкоємцями за законом, що входять у першу чергу. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2012. № 2. С. 88–97.
13. Баранова Л.М. Охорона прав спадкоємців шляхом зміни черговості спадкування за законом. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*, 2010. № 4(63). С. 138–144.
14. Зубарева О.Г., Малыгина М.Н. Правовой статус пасынка (падчерицы) и отчима (мачухи): условия реализации имущественных прав и обязанностей. *Журнал российского права*, 2006. № 3. С. 111–120.
15. Паничкін В.Б., Боровик О.Ю. Наследственное право США. Спб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 224 с.
16. Петров Е.Ю. Наследственное право России: состояние и перспективы развития (сравнительно-правовое исследование). Москва : М-Логос, 2017. 152 с.
17. Вавилин Е.В. Мачеха и отчим как субъекты семейных и наследственных отношений. *Семейное и жилищное право*, 2008. № 3. С. 18–19.
18. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. Москва : Юридическая литература, 1972. 336 с.
19. Бориславська М.В. Фактичне виховання у сімейному праві: значення, суть та правові наслідки. *Університетські наукові записки*, 2014. № 2(50). С. 137–144.
20. Леженин В.Н. Правовые вопросы семейного воспитания детей. Воронеж, 1992. 151 с.
21. Татаринцева Е.А. Фактическое воспитание как основание возникновения семейных правоотношений. *Вестник Таврического государственного университета. Серия «Право»*. 2014. № 4. С. 113–123.
22. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
23. Тарусина Н.Н. Очерки теории российского семейного права. Ярославль, 1999. 85 с.

References

1. The Family Code of Ukraine № 2947-III. (2001, October 01). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 21–22, 135 [in Ukrainian].
2. Baturtseva A.A. (2016). Osobennosti prizvaniya k nasledovaniyu otchima (machekhy) y pasynkov (padcherits). *Tavrycheskiy nauchniy obozrevatel*, 10-2 (15), 35–38 [in Russian].
3. Seheniuk A.V. (2016). Osoblyvosti spadkuvannia za zakonom. *Chasopys tsyvilistyk*, 2, 146–150 [in Ukrainian].
4. Shakirova E.A. (2016). Problemnyie voprosyi nasledovaniya v rossiyskom zakonodatelstve. *Tavrisheskiy nauchniy obozrevatel*, 11 (16), 2, 136–140 [in Russian].
5. The Civil Code of Ukraine № 453-IV (2003, February 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, 356 [in Ukrainian].
6. Kobzar V.V. (2015). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання spadkuvannia za zapovitom. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 32, 2, 45–48 [in Ukrainian].
7. Zaika Yu.O. (2007). *Spadkove pravo v Ukraini: stanovennia i rozvytok. Monohrafiia*. (2nd ed). Kyiv : KNT [in Ukrainian].
8. Bondarieva M.V. (2013). Vydy i pidstavy spadkuvannia: teoriia i notarialna praktyka. *Pravo i hromadianske suspilstvo*, 3, 74–79 [in Ukrainian].
9. Nadon V.V. (2016). Oboviazky spadkoiemtsiv, shcho vynykaiut pry spadkuvanni za zakonom. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 1 (9), 1–13 [in Ukrainian].
10. Kondratova A.M. (2015). Pravovyi status subiektiv spadkuvannia za zakonodavstvom Ukrainy. *Porivnialno-analitychne pravo*, 2, 99–101 [in Ukrainian].
11. Trofimova E.V. (2018). *Ocherednost pryzvaniya naslednykov k nasledovaniyu po zakonu*. Toliatty : THU [in Russian].
12. Pitsyk Kh.Z. (2012). Suchasni problemy pravovoho rehuliuвання spadkuvannia spadkoiemtsiamy za zakonom, shcho vkhodiat v pershu cherhu. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2, 88–97 [in Ukrainian].
13. Baranova L.M. (2010). Okhorona prav spadkoiemtsiv shliakhom zminy cherhovosti spadkuvannia za zakonom. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy im. Yaroslava Mudroho*, 4 (63), 138–144 [in Ukrainian].
14. Zubareva O.H., Malykhina M.N. (2006). Pravovoy status pasyinka (padcheritsyi) i otchima (machuhi): usloviya realizatsii imuschestvennyih prav i obyazannostey. *Zhurnal rossiyskogo prava*, 3, 111–120 [in Russian].
15. Panichkin V.B., Borovik O.Iu. (2006). *Nasledstvennoe pravo SShA*. Spb. Yuryd. tsentr Press [in Russian].
16. Petrov E.Iu. (2017). *Nasledstvennoe pravo Rossii: sostoyanie i perspektivnyi razvitiya (sravnitelno-pravove issledovanie)*. Moskva : Logos [in Russian].
17. Vavylyn E.V. (2008). Macheha i otchim kak sub'ektyi semeinyih i nasledstvennyih otnosheniy. *Semeynoe i zhilishchne pravo*, 3, 18–19 [in Russian].
18. Vorozheikin E.M. (1972). *Semeynyie pravootnosheniya v SSSR*. Moskva : Yuridicheskaya literatura [in Russian].
19. Boryslavska M.V. (2014). Faktychne vykhovannia u simeinomu pravi: znachennia, sut ta pravovi naslidky. *Universytetski naukovyi zapysky*, 2 (50), 137–144 [in Ukrainian].
20. Lezhenin V.N. (1992). *Pravovyye voprosyi semeynogo vospitaniya detey*. Voronezh [in Russian].
21. Tatarintseva E.A. (2014). Fakticheskoe vospytaniye kak osnovaniye vozniknoveniya semeinykh pravootnosheniy. *Vestnyk Tavricheskoho hosudarstvennoho universyteta. Seriya "Pravo"*, 4, 113–123 [in Russian].
22. On Protection of Childhood. Law of Ukraine № 2402-III. (2001, April 26). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 142 [in Ukrainian].
23. Tarusina N.N. (1999). *Ocherki teorii rossiyskogo semeynogo prava*. Yaroslavl [in Russian].